

С. В. Нижний*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТАВИ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

Серед майнових прав, що можуть використовуватися як предмет застави для забезпечення виконання зобов'язань, особливе місце належить корпоративним правам.

Незважаючи на те, що вказаний інститут був відновлений у вітчизняній правовій системі лише із здобуттям незалежності України, його значення сьогодні важко переоцінити. Корпоративні права стали одним із найбільш затребуваних у сучасному цивільному обороті інститутів, а в науці навіть зроблено спробу виділити таку підгалузь цивільного права як корпоративне право.

Корпоративні права традиційно є предметом багатьох наукових досліджень, проте науково-правових досліджень саме у сфері застави корпоративних прав донедавна практично не було. Останнім часом правозастосовча практика щодо передачі у заставу корпоративних прав (їх окремих різновидів) набула суттєвого поширення. Як наслідок, і у науці цивільного права з'явилося цілий ряд досліджень, у яких важливе місце приділяється проблемам правового регулювання застави корпоративних прав. Серед науковців, які досліджували вказану проблематику, відзначимо монографію І. Кучеренко "Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права", науково-практичний коментар законодавства та судової практики В. Кравчука "Корпоративне право", а також публікації І. Спасиво-Фатеевої, О. Кібенко, В. Олійника, А. Єфименка та ін.

Проте така активізація наукових досліджень у сфері правового регулювання застави корпоративних прав та висловлювані вченими слушні пропозиції щодо вдосконалення українського законодавства поки що, на жаль, не знайшли свого відображення у відповідних нормативно-правових актах. А неоднозначність положень українського законодавства, що врегульовують заставу корпоративних прав, настільки суттєва, що часто призводить до абсолютно протилежних висновків як науковців, так і практикуючих юристів (наприклад, щодо самої можливості/неможливості використання корпоративних прав як предмета застави).

Тому актуальність подальшого дослідження застави корпоративних прав не викликає сумніву, а основними завданнями такого дослідження вважаємо обґрунтування самої можливості застави корпоративних прав, визначення тих корпоративних прав, які можуть бути предметом застави, дослідження правового механізму звернення стягнення на заставлені корпоративні права, а також внесення конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

Досліджуючи можливість використання корпоративних прав як предмета застави, насамперед, необхідно визначити їх сутність та зміст. Нормативне визначення корпоративних прав міститься у кількох нормативно-правових актах.

Так, відповідно до ст. 167 Господарського кодексу України¹ (далі — ГК України), корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у випадку ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

Податкове законодавство України, зокрема, п. 1.8 ст. 1 Закону України "Про оподаткування прибутку підприємств"² визначає, що "корпоративні права — це право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного

© Нижний С. В., 2006

* старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Хмельницького університету управління та права

¹ ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 462.

² Урядовий кур'єр. — 1997. — № 105-106.

законодавства, незалежно від того, чи створена така юридична особа у формі господарського товариства, підприємства, заснованого на власності однієї юридичної або фізичної особи, або в інших організаційно-правових формах”.

Обидва поняття, наведені вище, сьогодні є чинними, проте вони не є тотожними і не можна не відзначити їх суттєву відмінність, яка полягає у тому.

По-перше, визначення, що наводиться у п. 1.8 ст. 1 Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” відповідно до предмету правового регулювання вказаного Закону може бути застосоване для врегулювання суспільних відносинах щодо оподаткування.

Щодо визначення, що наводиться у ст. 167 ГК України, то у науковій літературі висловлювалася думка, що “вказане визначення є загальним, і тому саме ним необхідно керуватися, наприклад, у банківській практиці”³. На нашу думку, вказане визначення має використовуватися взагалі у цивільному обороті, зважаючи на визначення предмета правового регулювання ГК України та той факт, що наведене у ст. 167 ГК України визначення узгоджується із нормами Цивільного кодексу України⁴ (далі — ЦК України) та Закону України “Про господарські товариства”⁵.

Серед іншого, різниця між цими поняттями полягає, зокрема, в тому, що Закон “Про оподаткування прибутку підприємств” пояснює корпоративні права як право власності на статутний капітал або його частку, а Господарський кодекс України — як певну сукупність прав особи, частка якої визначена у статутному капіталі.

Отже, якщо керуватися тільки законодавчим визначенням корпоративних прав, то можна виокремити такі їх складові:

- 1) право власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи;
- 2) право власності на частку (пай) статутного фонду (капіталу) юридичної особи або його частку (пай);
- 3) права на управління юридичною особою;
- 4) право на отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи;
- 5) право на отримання активів у випадку її ліквідації відповідно до чинного законодавства;
- 6) інші правомочності, передбачені законом та статутними документами.

У науці цивільного права існує декілька підходів щодо класифікації корпоративних прав. Зважаючи на те, що ми розглядаємо корпоративні права в аспекті їх можливого використання як предмета застави, то наявність майнового елемента в корпоративних правах для нас виступає визначальним критерієм.

“Корпоративне право, — як вірно зазначається у науковій літературі, — має два складові елементи: управлінський та майновий”⁶.

Управлінський елемент корпоративних прав (або як ще його називають — “організаційний”⁷) передбачає:

- участь у призначенні керівних органів юридичної особи;
- право голосу при затвердженні ряду рішень — про розподіл прибутку, про реорганізацію, призначення керівних органів та посадових осіб юридичної особи, надання згоди на вчинення ряду правочинів (укладення договорів);
- право на отримання інформації про діяльність юридичної особи;

³ Кравчук В. Застава корпоративних прав // Юридичний радник. — 2005. — № 1 (3). — С. 8.

⁴ ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

⁵ Хоча варто зазначити, що ні у Цивільному кодексі України, ні у Законі України “Про господарські товариства” термін “корпоративні права” взагалі не використовується.

⁶ Угриновська О. І. Проблеми виконання рішень з корпоративних правовідносин // Захист корпоративних прав інвесторів в світлі нового Цивільного кодексу України. Матеріали семінару 16-18 квітня 2003 року. — Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. — С. 38.

⁷ Олійник В. Застава частки в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю // Юридична Україна. — 2003. — № 3. — С. 70.

- право на припинення корпоративних відносин (право на вихід з юридичної особи).

Зрозуміло що майновий та управлінський елемент пов'язані, і на практиці не існують один без одного, проте заставлене може бути лише те майнове корпоративне право, що може бути відчужене. Тому, ведучи мову про заставу корпоративного права, ми будемо мати на увазі саме майновий його елемент. Зрозуміло, що немайна (управлінська або організаційна) складова корпоративного права у випадку невиконанням заставодавцем — власником корпоративних прав, основного зобов'язання, разом з майновою буде реалізована, проте вважається, що задоволення заставодержатель отримає саме з вартості корпоративного права (тобто з майнової її частини).

Проте у ряді випадків, наприклад, коли в заставу передається контрольний пакет акцій акціонерного товариства, при його реалізації у випадку невиконання заставодавцем основного зобов'язання для покупця має винятково важливе значення не лише вартість майнових корпоративних прав, а й фактична можливість здійснювати контроль над акціонерним товариством, визначати його долю, одноосібно вирішувати переважну кількість ключових питань його функціонування тощо.

Таким чином, зважаючи на проаналізовані визначення корпоративних прав, приходимо до висновку, що заставлені можуть бути лише майнові корпоративні права. Проте, розглядаючи механізм застави корпоративних майнових прав, слід погодитися із С. Теньковим, який слушно зауважує, що “слід брати до уваги обмеження, що можуть встановлюватися установчими документами відповідної юридичної особи або законодавством”⁸.

Серед прихильників теорій, що визнають переважність немайнового та управлінського елементу у корпоративних правах — Є. А. Суханов, який вказує: “На базі цивільно-правових норм про юридичні особи у розвинених зарубіжних правопорядках звичайно виділяються правила про статус комерційних організацій, що об'єднується поняттями права компанії” або корпоративного права. До числа корпоративних (членських організацій у нас можуть бути віднесені господарські товариства, кооперативи та асоціації (союзи) юридичних осіб. У чинному цивільному законодавстві усі юридичні особи залежно від характеру діяльності поділяються, перш за все на комерційні та некомерційні організації. Як організації корпоративного характеру, товариства мають одну типову структуру управління, у якій вищим (волеутворюючим) органом визнаються загальні збори їх учасників. Останні також мають багато у чому схожі права та обов'язки (ст. 67 Цивільного кодексу Російської Федерації). Зокрема, всі вони справі брати участь в управлінні справами компанії та отримувати інформацію про її діяльність (корпоративні права), а також брати участь у розподілі прибутку та отримувати ліквідаційну квоту (частину майна, що залишилася після ліквідації компанії та здійснення розрахунків з усіма її кредиторами) (зобов'язальні права)”⁹.

Відповідно до вже згадуваної ст. 167 ГК України, яка визначає зміст корпоративних прав, корпоративні права — це права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією відповідно до класифікації, запропонованої Є. А. Сухановим (це і є власне корпоративні права), отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у випадку ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (за класифікацією Є. А. Суханова — зобов'язальні права).

Теза про те, що корпоративні права — це, у першу чергу, комплекс управлінських повноважень (тобто немайнові права) підтверджується також змістом ч. 3 ст. 135 ГК України, відповідно до якої “власник має право здійснювати організаційно-установчі повноваження також на основі належних йому корпоративних прав відповідно до цього кодексу та інших законів”.

⁸ Теньков С. А. Майнові права як предмет застави // Вісник господарського судочинства України. — 2001. — № 1. — С. 109.

⁹ Гражданское право: В 2-х т.: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М.: БЕК, 1999. — Том 2. Полутом 1. — С. 121.

Таким чином, не заглиблюючись у дискусію щодо первинності/вторинності майнового та немайнового (управлінського) елементів відповідно у структурі корпоративного права, вважаємо за необхідне зазначити таке:

а) наявність майнового елемента у корпоративних правах у широкому розумінні (або майнових корпоративних прав у вузькому розумінні) не заперечується вченими та підтверджується положеннями законодавства законодавством;

б) застава корпоративного права можлива лише у випадку майнового змісту такого права та відповідності його критерію відчужуваності, визначеного ЦК України та Законом України “Про заставу”¹⁰.

Важливе значення у такому контексті має ч. 1 ст. 100 ЦК України, яке визначає, що “право участі у товаристві (корпоративне за своєю природою — *С. Н.*) є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі”.

З прийняттям ЦК України, вказана норма одразу викликала багато нарікань із боку науковців-цивілістів. З усіх тверджень щодо її змісту, одним із найбільш обґрунтованих вважаємо таке: “Визначення права участі у товаристві як особистого немайнового права ... не має погоджуватися ні з ч. 2 ст. 26 ЦК, що визнає особисті немайнові права такими, що безпосередньо входять до змісту цивільної правоздатності фізичної особи, ні зі ст. 269-315 ЦК, присвяченими особистим немайновим правам фізичних осіб. З урахуванням цього ч. 1 ст. 100 ЦК забороняє передавати права участі в товаристві іншій особі лише окремо. А разом з майновими правами право участі у товаристві може передаватися у порядку, що встановлений законом та установчими документами”¹¹.

У випадку, коли учасник ТОВ бажає забезпечити свої зобов'язання перед третіми особами належною йому часткою у статутному фонді товариства (тобто корпоративними правами), забезпечення зобов'язання у формі застави корпоративних прав може створити для кредитора численні проблеми, пов'язані із зверненням стягнення на такий предмет застави.

Однією із суттєвих проблем, що часто унеможливує передачу у заставу корпоративних прав, та на яку вказують науковці, є “необхідність внесення змін у статут ТОВ, пов'язаних із відступленням частки у статутному фонді на користь кредитора-заставодержателя. Тобто для отримання кредитором правового статусу учасника товариства недостатньо дій самого учасника-боржника, потрібні дії третьої особи — ТОВ, яке не має перед кредитором жодних зобов'язань”¹².

Правда, ч. 3 ст. 53 Закону “Про господарські товариства”¹³ встановлює, що при передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов'язків, що належали учаснику, який відступив її повністю або частково. І якщо ми у договорі про відступлення частки зазначимо, що перехід права власності на частку відбувається з моменту підписання договору, то кредитор може себе вважати учасником і вимагати від товариства внесення відповідних змін до статуту. Але практика свідчить, що спонукати товариство до таких дій дуже складно. Тому часто кредитори приймають корпоративні права у заставу лише тоді, коли частка учасника-заставодавця у статутному фонді становить більш як 60 % (зважаючи на норму ч. 1 ст. 60 Закону “Про господарські товариства” щодо кворуму). Тільки тоді учасник ТОВ зможе гарантувати внесення змін до статуту ТОВ.

Ще одна проблема, що виникати при заставі корпоративних прав — це оспорування їх майнового характеру. Не поглиблюючись у це дуже дискусійне питання, наприклад, на думку

¹⁰ ВВР. — 1992. — № 47. — Ст. 642.

¹¹ Ярема А. Г., Карабань В. Я., Крищенко В. В., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства (в 4 т.). — К.: А.С.К.; Севастополь: Ін-т. юрид. дослідж., 2004. — Т. 2. — С. 291.

¹² Кібенко О. Проблемні питання застави корпоративних прав // Юридичний радник. — 2005. — № 1 (3). — С. 19.

¹³ ВВР. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

О. Кібенко, “слід просто зазначити, існує ризик визнання договору застави корпоративних прав недійсним в судовому порядку на підставі того, що заставлені права не мають майнового характеру (тобто порушується ч. 1 ст. 576 ЦК та ч. 1 ст. 4 Закону “Про заставу”). Не оцінюючи аргументи “за” та “проти” слід визнати, що питання про майновий характер корпоративних прав є безумовно спірним, а це викликає певні ризики для кредитора, що приймає їх у якості предмета застави. І не випадково ст. 57 Закону “Про господарські товариства” забороняє звернення стягнення на частку учасника у ТОВ по його зобов’язаннях. Перелицювання “частки” на “корпоративні права” є досить очевидним намаганням обійти вимоги закону¹⁴.

Зважаючи на заборону, встановлену ст. 57 Закону “Про господарські товариства”, звернення стягнення на частку учасника у ТОВ по його власних зобов’язаннях, О. Кібенко вважає за доцільне намагатися уникати у договірній практиці договорів застави корпоративних прав (чи частки у статутному фонді ТОВ)¹⁵.

Проте, на нашу думку, не можна погодитися із тезою О. Кібенко про те, що договори, за якими у заставу передаються корпоративні права (частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю) є такими, що суперечать законодавству та/або можуть бути визнані у судовому порядку недійсними.

Вважаємо, що дійсно, сьогодні окремо право участі у товаристві як різновид корпоративного права не може бути предметом застави, оскільки відповідно до ст. 100 ЦК України “право участі у товаристві є особистим немайновим правом і не може окремо передаватися іншій особі”. Проте вказане формулювання не забороняє, наприклад, відчуження права участі у товаристві разом із відчуженням частки у статутному капіталі. Разом із тим, на нашу думку, доцільним є вилучення із ст. 100 ЦК України положення про те, що право участі у товаристві є особистим немайновим правом та викладення ч. 1 ст. 100 ЦК України у наступній редакції: “Право участі у товаристві не може окремо передаватися іншій особі”.

Щодо можливості передачі у заставу права на частку у статутному капіталі товариства, то головною проблемою, яка суттєво ускладнює таку заставу, є досить сумнівна можливість звернення стягнення кредиторів на такий предмет застави. Відповідно до ч. 1 ст. 57 Закону України “Про господарські товариства”, звернення стягнення на частку учасника у товаристві з обмеженою відповідальністю по його власних зобов’язаннях не допускається. Відповідно до ч. 2 ст. 57 Закону України “Про господарські товариства”, при недостатності майна учасника для покриття його боргів, кредитори вправі вимагати виділення частки учасника-боржника у порядку, передбаченому ст. 55 цього Закону. В свою чергу, ця стаття регулює виплату вартості частки спадкоємцям померлого учасника і передбачає, що при відмові правонаступника (спадкоємця) від вступу до товариства з обмеженою відповідальністю або відмові товариства у прийнятті до нього правонаступника (спадкоємця) йому видається у грошовій або натуральній формі частка у майні, яка належала реорганізованій або ліквідованій юридичній особі (спадкодавцю), вартість якої визначається на день реорганізації або ліквідації (смерті) учасника.

Ст. 149 ЦК України визначає, що звернення стягнення на частину майна товариства з обмеженою відповідальністю, пропорційну частці учасника товариства у статутному капіталі, за його

¹⁴ Кібенко О. Вказ. праця. — С. 19.

¹⁵ Натомість, якщо мова йде про забезпечення виконання грошового зобов’язання, О. Кібенко пропонує замість договору застави укласти договір купівлі-продажу або дарування, закріпивши право продавця (дарувальника), відмовитися від виконання обов’язку в натурі, заплативши суму відступного (це й буде сума заборгованості). Тобто на момент виконання договору боржник буде мати вибір — передати корпоративні права чи повернути суму боргу (у вигляді відступного). Але за такою схемою у кредитора можуть виникнути додаткові податкові зобов’язання (сума відступного буде вважатися доходом). Крім того, у випадку купівлі-продажу частки інші учасники товариства будуть користуватися переважним правом купівлі, тобто необхідним буде виконання вимог ч. 2 ст. 147 ЦК України. Детальніше див.: Кібенко О. Вказ. праця. — С. 19.

особистими боргами допускається лише у випадку недостатності у нього іншого майна для задоволення вимог кредиторів. Кредитори такого учасника мають право вимагати від товариства виплати вартості частини майна товариства, пропорційної частці боржника у статутному капіталі товариства, або виділу відповідної частини майна для звернення на нього стягнення. Частина майна, що підлягає виділу, або обсяг коштів, що становлять її вартість, встановлюється згідно з балансом, який складається на дату пред'явлення вимог кредиторами. Звернення стягнення на всю частку учасника в статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю припиняє його участь у товаристві.

На нашу думку, варто погодитися із В. Кравчуком, який із змісту ст. 57 Закону України “Про господарські товариства” робить висновок, що звернення не допускається на частку у товаристві, але допускається на частину майна товариства, пропорційну частці в статутному капіталі. Це, зокрема, підтверджується і змістом ст. 149 ЦК України, в якій йдеться саме про звернення стягнення на частину майна товариства¹⁶.

Слова “по його власних зобов'язаннях” (“за його особистими боргами”), на думку, В. Кравчука, означають, що учасник і товариство не несуть взаємної відповідальності за зобов'язаннями одне одного. Такий висновок є очевидним, і інших норм для його підсилення можна було і не наводити. Однак ці слова підкреслюють основну ідею законодавця: на частку учасника в статутному капіталі не можна звертати стягнення за зобов'язаннями, в яких боржником є учасник, а не товариство. Такими є як зобов'язання учасника, так і зобов'язання, за які учасник поручився. Адже зобов'язання заставного поручителя є його власними (особистими) зобов'язаннями, що виникають з договору, підсумовуючи.

Тобто, частка в статутному капіталі товариства може бути використана як предмет застави, але звернення стягнення на частку в статутному капіталі стягнення звертається шляхом звернення стягнення на її майновий еквівалент — частину майна товариства, пропорційну частці в статутному капіталі.

Разом із тим, підтримуємо А. Єфименка, який вважає, що “формулювання ч. 1 ст. 149 ЦК України обумовлює звернення стягнення на частку в капіталі (корпоративні права) лише у разі відсутності у боржника іншого майна, що аж ніяк не відповідає природі застави. Норма є імперативною і суттєво підриває позиції заставоутримувача, тому підтримуємо тезу про те, що вона має бути виключена з ЦК України і відповідним чином деталізована та модифікована у спеціальному законі “Про товариства з обмеженою відповідальністю”¹⁷.

Отже, проаналізувавши поняття корпоративних прав та дослідивши проблеми правового регулювання можливості (неможливості) застави окремих їх видів (таких, як право участі у товаристві, право на частку у статутному капіталі тощо), вважаємо, що зроблені теоретичні висновки та рекомендації щодо внесення змін у чинне законодавство сприятимуть удосконаленню правового регулювання застави корпоративних прав в Україні. Разом із тим, на нашу думку, подальшого більш детального правового аналізу потребують можливість застави інших різновидів корпоративних прав (наприклад тих, що належать учасникам акціонерних товариств), механізми звернення стягнення на заставлені корпоративні права, проблема постійної динаміки розміру майна товариства (яке еквівалентне розміру заставленої частки учасника), тому всі перелічені проблеми, пов'язані із заставою корпоративних прав, ще мають бути досліджені.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільно-правових дисциплін
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 2 листопада 2006 року)*

¹⁶ Кравчук В. Вказ. праця. — С. 10.

¹⁷ Єфименко А. Застава “корпоративних прав” чи “частин у статутному капіталі” // Юридичний радник. — 2005. — № 1 (3). — С. 20.